GLADIOLE

BOTANIČKI VRT · Biološki odsjek · Prirodoslovno-matematički fakultet · Sveučilište u Zagrebu

Kako su od malih južnoafričkih gladiola nastali divovi naših vrtova

Rod *Gladiolus*, porodica perunikovki (*Iridaceae*)

Gladiole, sabljice ili – u doslovnom hrvatskom prijevodu naziva roda – **„mačići“** (lat. *gladius* = mač, *gladiolus* = mali mač, mačić) krasne su starinske vrtne ljetnice: uresnice koje tijekom ljeta uljepšavaju naše cvijetnjake i vaze. Rasprostranjenost je gladiola u prirodi vezana uz Stari Svijet: desetak vrsta raširenо je cijelim Sredozemljem i velikim dijelovima Azije, a poznajemo ih i mi, s naših hrvatskih krških polja i priobalnih područja.

No, središte razvoja gladiola je Afrika: u tamošnjim tropima raste sedamdesetak vrsta, dok je samom jugu (kapsko područje) endemično više od 260 svojti! To je područje tijekom stoljeća nemilice pustošeno u svrhu komercijalizacije pa su danas mnoge divlje vrste gladiola u Južnoafričkoj Republici rijetke, ugrožene i zakonom zaštićene.

Poznajete li samo ukrasne vrtne gladiole, divlje će vas – pogotovo afričke – itekako iznenaditi! One su drugačije građe, veličine pa i boja od uzgojnih križanaca, koji se ciljano hibridiziraju diljem svijeta već više od dva stoljeća. Sve divlje gladiole, bez iznimke, imaju dugo razdoblje mirovanja kontrolirano klimatskim uvjetima područja (režim kiše, duljina dana, temperatura tla i zraka). Većina ih živi u područjima gdje se tlo ne smrzava: tako i euroazijske vrste mogu preživjeti mraz, dok afričke vrste cvjetaju nakon kiše, u kasno ljeto ili zimu.

Gladiolus 'Purple Flora'

Prvi pokušaji križanja gladiola zabilježeni su u Velikoj Britaniji krajem 18. stoljeća, i to afričkih vrsta, poznatih u vrtnom uzgoju još od 17. stoljeća. Prve južnoafričke gladiole dospjele su u Europu brodovima istočnoindijskih brodarskih kompanija, koji su zastajali u Cape Townu kako bi se opskrbili vodom i hranom. Milijuni raznovrsnih biljaka tovareni su posvuda po afričkim obalama i upućivani prema Europi, gdje su vlasnici botaničkih vrtova za njih plaćali „suhim zlatom“!

Križanje gladiola tijekom sljedećih je 200 godina uzelo tolikog maha da je već do Prvog svjetskog rata bilo nemoguće ući u trag podrijetlu svih „križanaca-križančevih-križanaca“ koji su se tijekom stoljeća pojavljivali i nestajali iz vrtne mode!

Najjednostavnija današnja podjela gladiola razlikuje prirodne vrste – njih više od tristo – i najrazličitije vrtne križance obuhvaćene neformalnim nazivom Gladiolus × hortulanus – njih na tisuće! Na gornjim slikama je često uzgajana predstavnica prirodnih svojti, neobična divlja vrsta iz naše zbirke: to je bijela etiopijska gladiola (Gladiolus callianthus 'Murielae' ili starijim nazivom Acidanthera murielae), dok raznovrsnih vrtnih križanaca u zbirci iridarija („gladiolarija“) imamo puno više!

Gentske gladiole u našoj zbirci srednje su visine, zdrave i zimootporne. Uzgajamo ih vani, bez vađenja i presađivanja, od 1992. Neki križanci unutar te skupine imaju i nazive pojedinačnih kultivara, dok su drugi bezimeni. Na slikama vidite šarene sorte iz serije Carnival, popularni ružičasto-bijeložuti kultivar 'Priscilla', žuti 'Perun', losos-ružičasti 'Peter Pears', te crvene sorte 'Red Sea' i 'Early Rose'...

Najstarija skupina hibridnih gladiola nastala je 1830-ih godina u belgijskom gradu Ghentu, po kojemu je i nazvana (*Gladiolus × gandavensis*): na velika vrata u hortikulturu ulaze prve gladiole krupnih cvjetova „posloženih na jednu stranu", koji otada postaju samo sve krupniji!

Gentska je gladiola, križanjima s nebrojenima drugima, do danas dala silan raspon hibrida svih mogućih kombinacija boja (osim plave!), većinu kojih poznajemo kao vrtne gladiole (*Gladiolus × hortulanus ili G. Grandiflorus*).

Ti su starinski hibridi dugovječni i zimootporni, a daju i tobolce pune klijavih sjemenki koje se mogu posijati pa tako svatko u svom vrtu može dobiti nove oblike i boje.

Svaki tobolac gentske gladiole – isto kao i oni srodnih perunika – ima tri "sobice" u kojima u "krevetićima na kat" nagurane leže okriljene sjemenke. Kad se tobolac sam otvori sjemenke poispadaju same, no možete im i pomoći pa ih istresti na kuhinjski ručnik.

Najbolje ih je čuvati u hladnjaku cijele zime jer trebaju hladno razdoblje "zimskog sna" da bi na proljeće proklijale. Krajem veljače možete ih posijati na toplo mjesto. Klijanci vrlo brzo stvaraju sitnu lukovičicu i cvatu nekoliko godina potom, a u međuvremenu miruju svaku zimu na hladnom i suhom mjestu...

Hibridizatori diljem svijeta polovicom 19. stoljeća pokušavali su u svojim vrtovima dobiti gentske gladiole pa su u tim nastojanjima nastajale i nove serije križanaca, poput nekad popularne Ramosus skupine niskih, zimootpornih gladiola (danas se ubrajaju u seriju tzv. patuljastih ili Nanus-križanaca). Te najranije cvatuće gladiolice imaju šarene, leptiraste cvjetove širokih listova ocvijeća, promjera do pet centimetara, koji su složeni najviše po sedam u rahli cvat. Svaki biljka razvija jednu do tri stabljike koje se često i granaju.

Skupina križanaca Ramosus u našoj je zbirci predstavljena lijepim sortama gladiola različitih nijansi ružičaste boje.

Na slikama vidite 'Charm' i 'Charming Lady', koje su danas sve uključene u skupinu patuljastih gladiola serije Nanus.

Križanci serije Nanus malene su, zimootporne gladiole s lijepim šarama, koje vrlo rijetko daju klijave sjemenke. Na slikama vidite neke neimenovane i neke imenovane kultivare iz naše zbirke, kao što su 'Prins Klaus', 'Elvira' i 'Nathalie'.

Križanci-križanaca izvornih gentskih gladiola dali su s krajem 19. stoljeća još jednu sve do danas poznatu seriju kultivara, zvanu Primulinus. Bila su to zadnja križanja gladiola u komercijalne svrhe u koja su bile uključene divlje svojte. Križanci serije Primulinus su do 120 cm visoke biljke, koje – za razliku od patuljastih, serije Nanus – nose trokutaste cvjetove promjera do 7,5 cm, s obaveznom „kapuljačom“ građenom od gornjeg lista ocvijeća.

U cvatu ih može biti dvadesetak, a svaka biljka razvija samo po jednu stabljiku. Toj seriji pripadaju i lijepi kultivari skupine Butterfly.

Na slikama vidite križance serije Primulinus iz naše zbirke: popularni crveni 'Atom' i bijeli 'Fiona', te žuto-crvene 'Las Vegas' i 'Stella' (skupina Butterfly).

Današnji su križanci skupine Primulinus podosta različiti od izvornih pa se češće prodaju unutar skupine vrtnih gladiola (Gladiolus x hortulanus). Ipak, mogu biti potpuno zimootporni i puno su manji od vrtnih.
Na gornjoj lijevoj sličici vidite popularni kultivar 'Atom' serije Primulinus, u usporedbi s križancem 'Elvira' patuljaste serije Nanus, od kojega je redovito krupniji, a može biti i dvostruko viši.
S druge strane, isti je 'Atom' barem dvostruko niži od divovskih križanaca iz skupine Grandiflorus (donja lijeva sličica)!

Već do početka 20. stoljeća bilo je nemoguće ući u trag svim križanjima gladiola po rasadnicima i botaničkim vrtovima diljem svijeta, tijekom stoljeća prije.
Otada je dobivena samo još jedna velika skupina križanaca, koje danas apsolutno dominiraju tržištem, svakako najslavnija i najšire poznata: to su velecvjetne gladiole serije Grandiflorus, koje narastu ponekad čak i do dva metra visine! Cvjetovi im imaju promjer do 15 centimetara, a u cvatu, dugom do METAR, može ih biti i do tridesetak.

Svaka biljka razvija samo jednu stabljiku koja je osjetljiva na zimu, pa se u krajevima s izraženijim zimskim minusima moraju vaditi i pohranjivati na toplije mjesto.

Usprkos milijunima uzgojenih biljaka i stotinama tisuća pokušaja hibridizacija, koji su od afričkih divljih gladiolica doveli do današnjih divovskih vrtnih križanaca, „sveti gral“ gladiolarstva još nije pronađen: to je mirisna, plava i zimootporna velecvjetna gladiola, za koju će trebati i genska manipulacija...
Nadamo se i njoj, u dalekoj budućnosti!

Velecvjetnih križanaca gladiola serije Grandiflorus, koji danas apsolutno dominiraju tržištem, već do Drugog svjetskog rata bilo je više od 5000 registriranih!
Na slikama vidite nekoliko kultivara iz naše zbirke: 'Cote d'Azur' cvjeta najkasnije, a visok je skoro dva metra, kao i bijeli 'White Prosperity'; žuta 'Nova Lux' jedna je od starijih i nižih sorti; 'Velvet Eyes' i 'Purple Flora' tamnoljubičastih su nijansi; 'Traderhorn' s bijelom prugom jedna je od sorti u prodaji još od Drugog svjetskog rata. Jedna od najstarijih današnjih velecvjetnih gladiola još uvijek u uzgoju je jednobojna crvena 'Red', dok su gladiole valovitih rubova ocvijeća bile najpopularnije između dva svjetska rata. Danas je najvažnije da su gladiole što krupnije!

U Botaničkom vrtu PMF-a od 1960-ih uzgajaju se mnogobrojni križanci i kultivari perunika, kojima je prije nekoliko godina dodijeljen i zaseban prostor te je tako nastao mali *iridarij*. Perunike počnu cvjetati sredinom travnja i ocvatu do početka lipnja te je ostatak godine *iridarij* „prazan“. Stoga smo krajem 2019. odlučili među perunike posaditi raznovrsne gladiole – pripadnice iste porodice kao i perunike, Iridaceae – pa se tako naš *iridarij* u srpnju i kolovozu pretvori u *gladiolarij*! Dođite nas posjetiti!

Dr. sc. Sanja Kovačić, stručna savjetnica u sustavu znanosti i visokog obrazovanja pri Botaničkom vrtu Biološkog odsjeka Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, administratorica je vrtne Facebook-stranice: njena je serija objava o gladiolama izlazila tijekom srpnja 2020. Sve fotografije snimila je autorica, u zbirci Botaničkog vrta.

U Zagrebu 2020. s pažnjom e-ucitelj.net